

ВІЙНИ СУЧАСНОСТІ

РОЗВИТОК ФОРМ ЗАСТОСУВАННЯ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ У «ХОЛОДНІЙ ВІЙНІ»

Степан ЯКИМ'ЯК,
капітан 1 рангу, кандидат військових наук,
начальник кафедри Військово-Морських Сил
Національного університету оборони України

Яким'як Степан. *Розвиток форм застосування військово-морських сил у «холодній війні».*

У статті висвітлено досвід застосування військово-морських сил у «холодній війні», форми застосування сил флотів, виконання завдань у такій формі, як «бойова служба». Наведено цілі й завдання бойової служби, класифікацію та тенденції її розвитку, визначено основні уроки в інтересах Військово-Морських Сил Збройних Сил України.

Ключові слова: *форми застосування військово-морських сил, військово-морське мистецтво, бойова служба сил флоту, Чорноморський флот, оперативна ескадра.*

Яким'як Степан. *Развитие форм применения военно-морских сил в «холодной войне».*

В статье освещается опыт применения военно-морских сил в «холодной войне», формы применения сил флотов, выполнение задач в такой форме, как «боевая служба». Приведены цели и задачи боевой службы, классификация и тенденции ее развития, определены основные и уроки в интересах Военно-Морских Сил Вооруженных Сил Украины.

Ключевые слова: *формы применения военно-морских сил, военно-морское искусство, боевая служба сил флота, Черноморский флот, оперативная эскадра.*

Yakimyak Stepan. *Development of the forms of naval forces employment during Cold war.*

In the article light up the experience of the naval forces employment during Cold war, forms of naval forces employment, implementation of tasks in such form as «combat service». Described the aims and tasks of combat service, classification and tendencies of its development, determined basic conclusions and lessons for Naval Forces of Ukraine.

Keywords: *forms of naval forces employment, naval art, combat service of naval forces, Black Sea fleet, operational squadron.*

Військово-морські сили під час «холодної війни» відігравали одну з провідних ролей. Як найбільш ефективний інструмент зі здійснення зовнішньої політики з використанням силових методів у мирний час, військові флоти двох протидіючих воєнополітичних блоків були передовим військовим компонентом для вирішення кризових ситуацій та конфліктів практично у будь-якій точці світу [3-7, 9].

Як свідчить аналіз досвіду застосування сил флотів у «холодній війні», прийняті рішення на застосування сил та фактичні дії флотів з одного боку мали унікальний характер, а з іншого – відображали певні тенденції і закономірності у розвитку військово-морського мистецтва, його основних категорій, однією з яких є, безумовно, форми застосування сил. Тому, на погляд автора, історичне дослідження, яке б передбачало виявлення та докладне вивчення зазначених тенденцій і закономірностей, має суттєву цінність для історичної науки і велике значення для удосконалення сучасного українського військово-морського мистецтва.

Поглиблене вивчення досвіду застосування військово-морських сил під час «холодної війни», зокрема, щодо використовуваних форм дій сил, дозволить розв'язати проблему, яка у загальному полягає, з одного боку, у наявності значного досвіду дій флотів у мирний час у ході «холодної війни», а з іншого боку – у відсутності узагальнених та систематизованих відомостей, висновків і уроків з цього досвіду та відповідних рекомендацій для Військово-Морських Сил Збройних Сил України. Необхідність у рекомендаціях з досвіду є вкрай

актуальною з урахуванням того, що національний флот активно застосовує кораблі та підрозділи у багатьох міжнародних операціях. Так, Військово-Морські Сили Збройних Сил України (далі – ВМС ЗС України) вже протягом багатьох років беруть активну участь у міжнародній миротворчій діяльності, антитерористичній операції у Середземному морі «Активні зусилля», розпочали свою участь у антитерористичній операції у Чорному морі «Чорноморська гармонія», антипіратських операціях «Атланта» та «Океанський щит» у районі Африканського рогу (північно-західна частина Індійського океану) [8, 10-11]. Кораблі і підрозділи ВМС ЗС України, що беруть участь у міжнародних операціях, виконують завдання у формі бойової служби, що дозволяє флотським фахівцям постійно удосконалювати практичні вміння з виконання подібних завдань, а військово-морським теоретикам – вивчати досвід та поглиблювати військово-морську теорію.

Аналіз праць [4-11], які передували цьому дослідженню, засвідчує, що у них лише частково узагальнено та систематизовано відомості про застосування флотів під час «холодної війни» та частково розглянуто розвиток форм їх застосування, зокрема, такої форми, як «бойова служба», не надано систематизованих висновків і уроків з цього досвіду для ВМС ЗС України. Так, наприклад, у праці «Военно-морской флот Советского Союза и России. 1945-2000» автор подає фактаж з історії становлення бойової служби, проблем у практичній діяльності з її організації і ведення. Проте у ній не викладені підходи до класифікації бойових

служб за відповідними класифікаційними ознаками і, безумовно, у цій роботі відомого російського фахівця немає (та й не могло бути) висновків та уроків з досвіду застосування флотів під час «холодної війни» в інтересах вироблення рекомендацій для ВМС ЗС України.

Значний фактографічний матеріал щодо застосування сил Чорноморського флоту СРСР у «холодній війни» наведено у праці «Можливі форми і способи застосування Військово-Морських Сил Збройних Сил України в міжнародних миротворчих операціях». Цінність праці обумовлена тим, що у ній наведено відомості про дії кораблів та частин Чорноморського флоту, які відбувались з їх розгортанням з пунктів базування, що розміщувались на території сучасної України та застосування сил відбувалось в умовах Чорного й Середземного морів, де зараз розгортаються і діють кораблі та підрозділи ВМС ЗС України. Тобто можна стверджувати про певну схожість воєнно-географічних умов застосування сил колишнього Чорноморського флоту СРСР та сучасних ВМС ЗС України і можливість використання досвіду застосування сил у зазначених морях. Окрім того, у праці наведено важливі для української військово-морської історії факти про успішні, високопрофесійні та відважні дії українців, що проходили службу на кораблях та у частинах ЧФ СРСР під час «холодної війни», наприклад, капітана 3 рангу Носенка В. І. (зараз – контр-адмірала запасу, остання посада у ЗС України – заступник командувача ВМС ЗС України з бойової підготовки), під керівництвом якого морський тральщик «Розвідник» у ході конвоювання танкера «Інтернаціонал» вступив у бій з еритрейськими швидкісними малорозмірними катерами, один з яких було знищено та, таким чином, було успішно виконано завдання щодо захисту цивільного судна [9]. Однак, у цій праці авторським колективом не передбачалось викладення висновків зі становлення та розвитку бойової служби як такої.

У праці «Застосування морського угруповання сил при врегулюванні збройного конфлікту (за досвідом локальних війн кінця XX сторіччя)» з використанням досліджень інших авторів-попередників було розглянуто можливість використання такої форми застосування, як «бойова служба», військовими частинами ВМС ЗС України у мирний час та в кризових ситуаціях, однак не наведено висновків з досвіду використання цієї форми дій, її становлення та тенденцій розвитку.

У своїх працях С. В. Яким'як розглядає участь ВМС ЗС України в окремих міжнародних операціях, зокрема в операції НАТО в Середземному морі «Активні зусилля», однак у них не передбачалось проведення докладного аналізу використання у міжнародних операціях такої форми застосування сил, як «бойова служба».

Таким чином, як засвідчує аналіз праць попередників, більшість дослідників не ставили перед собою за мету системно охопити питання застосування флотів у ході «холодної війни» з використанням такої форми, як «бойова служба». В наведених працях не наведено висновків і уроків з досвіду бойової служби в інтересах сучасних ВМС ЗС України.

Зважаючи на потребу поглиблення досліджень з означених вище питань, за мету даного дослідження ставиться узагальнення й аналіз відомостей про форми застосування сил флотів у «холодній війні», зокрема, появу та розвиток такої форми застосування, як «бойова служба», а також визначення основних тенденцій її розвитку та висновків і уроків з наявного досвіду для подальшого розвитку і використання положень сучасного військово-морського мистецтва, зокрема, під час виконання завдань бойової служби кораблями та підрозділами ВМС ЗС України у сучасних умовах. У дослідженні введено обмеження – розглядаються, в основному, форми застосування сил флотів лише колишнього СРСР, що обумовлено необхідністю вивчення, перш за все, особливостей

Морський тральщик «Розвідник»

застосування таких сил, які за своїм складом, структурою та тактикою й оперативним мистецтвом найбільш подібні до сучасних ВМС ЗС України, й мають практично аналогічне озброєння і військову техніку.

Для дослідження появи і подальшого становлення такої форми застосування, як «бойова служба», слід, перш за все, визначити чинники, які обумовили виникнення цієї форми дій. З виникненням перед Військово-Морським Флотом СРСР (далі – ВМФ СРСР) завдання щодо зриву ядерних ударів по території СРСР з нанесенням у найкоротші терміни ураження морським носіям ядерної зброї противника та здійснення ураження важливим береговим об'єктам на його території, постала необхідність у такій новій формі «оперативного використання флоту», як «бойова служба» [6, 153]. Іншими важливими чинниками були: необхідність тривалого перебування визначених сил флотів у віддалених районах Світового океану; відсутність належної системи матеріально-технічного і медичного забезпечення, ефективної системи управління та пунктів базування у районах можливих дій; необхідність постійного підтримання високої готовності сил у морі до застосування зброї у випадку раптового нападу противника; складність своєчасного нарощування (заміни) складу сил, визначених для дій у

віддалених районах через значні відстані від постійних пунктів базування сил до визначених районів виконання завдань та ін. Все це вимагало вироблення доцільної організації виконання завдань силами флотів у ході «холодної війни» з урахуванням зазначених чинників.

Завершення впровадження бойової служби у повсякденну діяльність ВМФ СРСР відносять до 1964 року [6, 153], коли

значні сили флотів почали використовувати у віддалених районах Світового океану та взяло початок формування певної системи далеких походів. Так, наприклад, у праці «Чорноморський флот Росії: исторический очерк» зазначається, що у вересні 1964 року визначені кораблі ЧФ вийшли на бойову службу у Середземне море. А вже у 1965 році на бойову службу в Середземне море виходило 28 підводних човнів, 24 надводних кораблі, 43 судна забезпечення [6, 153]. У праці, підготовленій і виданій авторитетним колективом авторів – фахівців Військово-морської академії ім. М. Г. Кузнецова ВМФ РФ – підтверджується, що зародження бойової служби відноситься до 1964 року. Однак зазначається, що початок бойової служби ВМФ пов'язується з моментом, «...коли протичовнові кораблі ВМФ СРСР почали плановий пошук іноземних підводних човнів» [4, 623].

Окрім того, в цей період створюються відповідні підрозділи в органах управління для планування дій та забезпечення керівництва силами бойової служби. Так, у 1966 році в оперативному управлінні Головного штабу ВМФ СРСР врешті було створено групу бойової служби, яку через деякий час очолив капітан 1 рангу Костев Г. Г., автор праці [6, 154]. У подальшому, як стверджу-

ється у цій праці, через зростання обсягів роботи з управління силами бойової служби, група бойової служби була розформована, а управління силами здійснювалось так званими напрямками – підрозділами оперативного управління Головного штабу ВМФ СРСР.

У ході використання сил бойової служби постійно розширювався спектр цілей їх застосування, формувались відповідні завдання сил бойової служби та способи виконання цих завдань, складалась емпірична база теорії бойової служби.

Аналіз праць засвідчує, що сили бойової служби у ході «холодної війни» застосовувались для досягнення таких видів (груп) цілей:

- політичних (сприяння у створенні безпеки у певному регіоні чи світі загалом; досягнення паритетних умов при прийнятті політичних рішень; демонстрація підтримки політики певних держав, зокрема, країн-партнерів, дружніх блоків країн чи окремих груп держав; евакуація морем майна та державних структур з території іноземних держав та ін.);

- воєнно-політичних та воєнно-стратегічних (ведення розвідки у стратегічно важливих регіонах (районах); стримування агресії діями на морі; запобігання раптового нападу збройних сил противника з морських напрямків; завчасне й випереджувальне зайняття можливих районів бойових дій та забезпечення передової присутності і нарошування сил та ін.);

- військових (вивчення районів можливих бойових дій; здійснення підготовки сил у тих районах, в яких можуть розгорнутися бойові дії; дообладнання в оперативному відношенні можливих районів бойових дій; вивчення характеристик систем висвітлення обстановки противника, його систем управління та інших систем воєнного призначення у можливих районах бойових дій; перевірка можливостей зброї та сил з виконання бойових завдань в умовах, наближених до умов можливого застосування у

бойових діях; ліквідація мінної небезпеки після завершення воєнних конфліктів та ін.);

- економічних (захист об'єктів виробничої діяльності на морі; захист доступу до органічних та неорганічних ресурсів морів та океанів; захист рибальства; захист національного та міжнародного судноплавства; охорона суден з важливими економічними вантажами та ін.);

- військово-економічних (військово-технічних) (демонстрація можливостей новітніх чи модернізованих зразків морського озброєння і військової техніки вітчизняного виробництва з метою здійснення їх експорту; забезпечення випробовувань новітніх чи модернізованих зразків морського озброєння і військової техніки вітчизняного виробництва в умовах, наближених до умов можливого застосування та ін.);

- гуманітарні (перевезення гуманітарних вантажів; евакуація морем громадян держави та іноземних громадян з районів збройних конфліктів, техногенних і природних катастроф; здійснення пошуку і рятування людей на воді; ведення екологічного моніторингу і захист морського середовища та ін.);

- пошуково-рятувальні (здійснення пошуку приводнених космічних апаратів; пошук і рятування екіпажів літальних апаратів, кораблів, суден та ін.);

- дослідницькі (проведення океанографічних досліджень, проведення гідрографічних, гідрологічних та гідрометеорологічних досліджень в окремих морських районах та зонах; проведення морських біологічних досліджень; виконання геофізичних і геологічних досліджень та ін.).

Для підтвердження зазначеного вище наведемо низку прикладів застосування сил бойової служби для досягнення таких цілей. З урахуванням того, що найбільш цікавим для ВМС ЗС України є досвід дій Чорноморського флоту ВМФ СРСР з означених вище причин, використаємо приклади з історії саме цього флоту.

Для досягнення політичної мети, зокрема, з метою демонстрації підтримки політики певних держав та досягнення паритетних умов при прийнятті політичного рішення, у жовтні 1973 року в умовах загострення міжнародних відносин на Близькому Сході та нападу Ізраїлю на Єгипет та Сірію в Середземне море, у район конфлікту було послідовно спрямовано два загони бойових кораблів ЧФ СРСР, а в період з 16 жовтня по 5 листопада зазначені сили були приведені до стану повної бойової готовності та перебували в готовності до негайного відкриття вогню і бойового застосування зброї [9, 351].

З воєнно-стратегічною метою, зокрема, з метою запобігання раптового нападу збройних сил противника з морського напрямку, завчасного зайняття можливих районів бойових дій та забезпечення передової присутності у травні 1965 року в Середземне море на бойову службу вийшло тимчасове формування кораблів ЧФ СРСР (14-а ескадра кораблів). На базі тимчасових формувань ЧФ СРСР у Середземному морі 17 липня 1967 року була сформована на постійній основі 5-а (Середземноморська) оперативна ескадра, яка у 1987 році була переформована у флотилію ВМФ, а в 1990 році – знову в ескадру. Подібні ескадри створювались й на інших флотах [9, 347]. Також з воєнно-стратегічною метою, зокрема, для нарощування можливостей сил на театрі воєнних дій, ведення повітряної розвідки і виявлення районів місцезнаходження та дій авіаносних груп й корабельних ударних угруповань ОБВС НАТО у Середземному морі силами розвідувального полку ВПС ЧФ СРСР з сирійського аеродрому Тифор здійснювались регулярні вильоти на бойову службу літаків розвідувальної авіації Ту-16Р [9, 349].

Для досягнення військових цілей, зокрема щодо ліквідації мінної небезпеки після завершення воєнного конфлікту, у 1974 році протичовновий крейсер «Ленінград» та великий протичовновий корабель «Скорий»

забезпечували бойовий трал із застосуванням вертольотів-тральщиків Ка-25 та Мі-8 на визначених ділянках Суецького каналу [9, 352].

З метою захисту економічних інтересів у листопаді 1991 року морський тральщик «Розвідник» ЧФ СРСР виконував завдання з охорони радянських рибальських суден біля берегів Західної Сахари. У ході виконання завдання забезпечив охорону та недопущення захоплення марокканськими сторожовими кораблями двох радянських траулерів «Ачинськ» та «Домодедово» [9, 354].

Для здійснення пошуку і рятування на морі, зокрема, пошуку приводнених космічних апаратів та підйому з води їх екіпажів, на початку 1960-х років у складі ЧФ СРСР було створено ескадру спеціального призначення, а у подальшому на її базі – бригаду кораблів пошуково-рятувального забезпечення (польотів космічних об'єктів), силами якої з вересня 1968 розпочалось проведення операцій з пошуку приводнених космічних апаратів. Так, наприклад, у травні 1982 року загін пошуково-рятувальних кораблів ЧФ СРСР у складі кораблів «Ямал», «Апшерон», «Донбасс» спільно з кораблями Тихоокеанського флоту ВМФ СРСР забезпечив пошук, підняття на борт і транспортування в Севастополь макета радянського космічного корабля багаторазового використання «Буран» після здійснення ним витка навколо Землі і приводнення у районі західніше Кокосових островів, що у південній частині Індійського океану [9, 364].

З метою досягнення дослідницьких цілей, зокрема, для проведення комплексу океанографічних досліджень, у 1967 році дослідницьке судно ЧФ СРСР «Фаддей Беллінсгаузен» взяло участь у Антарктичній експедиції спільно з судном Північного флоту «Борис Давидов», за підсумками якої, окрім іншого, було відкрито для прихованого плавання і застосування озброєння і техніки протоку Дрейка. У 1982-1983 роках із залученням дослідницьких суден ЧФ

СРСР «Адмірал Владімірський» та «Фаддей Беллінсгаузен» здійснено навколосвітню експедицію з проведенням комплексу гідрографічних, океанографічних, гідрологічних та геофізичних досліджень, які мали важливе значення для загального та військового мореплавання [9, 345].

У ході застосування сил бойової служби для досягнення воєнно-стратегічних та власне військових цілей сформувався такий перелік основних завдань [6, 386]:

- розташування ракетних підводних човнів стратегічного призначення (далі – РПКСП) у визначених районах морів та океанів у встановленій готовності до нанесення ударів по наземних об'єктах противника з положення бойового патрулювання або бойового чергування;
- забезпечення бойової стійкості РПКСП на маршрутах їх розгортання і в районах бойового патрулювання;
- здійснення пошуку РПКСП противника та стеження за ними в готовності до їх знищення з початком воєнних дій;
- ведення розвідки за авіаносними ударними з'єднаннями і стеження за ними у районах їх бойового маневрування у готовності до нанесення ударів по них з початком воєнних дій;
- ведення розвідки за протичовновими силами противника;
- викриття та недопущення розвідувальної діяльності підводних човнів та надводних кораблів противника на підходах до власного узбережжя;
- спостереження за діяльністю іноземних кораблів та авіації;
- виявлення морських комунікацій та оперативного обладнання театрів і стратегічно важливих районів Світового океану;

Пошуково-рятувальний корабель «Ямал»

- вивчення ймовірних районів бойових дій та умов застосування сил флоту, корабельних та стаціонарних засобів, особливостей застосування зброї;

- забезпечення розгортання сил флоту у загрозовий період та ін.

Для виконання вказаних завдань використовувались такі часткові форми застосування сил (форми застосування сил нижчого рівня) [1, 6]:

- патрулювання (бойове патрулювання) – знаходження ракетних підводних човнів та надводних кораблів, десантних кораблів з підрозділами морської піхоти на борту у визначених районах у встановленій готовності до застосування зброї та сил;
- пошукові та розвідувальні дії (операції);
- бойове чергування (знаходження визначених сил у спеціальних районах або пунктах базування зі зброєю на борту у встановленій готовності до виходу (вильоту) для виконання визначених завдань та негайного застосування зброї.

Для виконання завдань бойової служби формувались угруповання сил та здійснювалась їх оперативна побудова.

За підсумками узагальнення та аналізу досвіду бойової служби і проведення науко-

вих досліджень було розроблено низку керівних документів з підготовки та застосування сил бойової служби: Настанова з бойової служби ВМФ, 1970 р. (НБС-70); Керівництво з бойової служби ВМФ, 1976 р. (РБС-76); Настанова з бойової служби ВМФ, 1989 р. (НБС-90) [7, С. 145]. Наявність цих документів забезпечила передачу досвіду бойової служби, дозволила закріпити єдині підходи до порядку підготовки і ведення бойової служби і, безумовно, сприяла підвищенню її ефективності.

Проте на ефективність підготовки та ведення бойових служб суттєво впливала низка проблемних питань, що обумовлює необхідність їх вивчення та узагальнення. Як свідчить аналіз праць, до основних проблем в організації і виконанні завдань бойової служби відносились такі:

- невідповідність складу та можливостей сил, визначених для бойової служби, рівню поставлених завдань та умовам обстановки;
- неможливість власними силами забезпечити потрібний рівень бойової стійкості груп (утруповань) сил бойової служби в районах виконання завдань;
- певна несумісність за тактичними характеристиками та параметрами функціонування між кораблями (суднами), які виділялись для спільного виконання завдань;
- невідповідність між потребами тривалого виконання завдань бойової служби та обмеженістю моторесурсу кораблів;
- суттєві морально-психологічні та фізіологічні навантаження на екіпажі кораблів та суден бойової служби у ході тривалого виконання завдань в умовах, наближених до бойової обстановки;
- обмежені можливості у районах виконання завдань з відновлення боєздатності сил бойової служби, практично повна відсутність належної системи базування та ін.

Для вирішення зазначених проблем використовувались різні шляхи та способи, частина із зазначених проблем так і не було вирішено.

Незважаючи на достатньо докладне опрацювання у сучасних умовах основних теоретичних положень з бойової служби, одними з найбільш складних питань у теорії бойової служби були і залишаються питання коректного визначення терміну «бойова служба» та формування класифікації різновидів бойових служб.

Розглянемо аспекти формування та використання терміну «бойова служба».

У праці «Военно-морской флот Советского Союза и России. 1945-2000» автор стверджує, що на початку цей термін відносили до «повсякденної оперативної діяльності флоту», а у подальшому – до систематичних дій флоту, при цьому вона представляла собою «...систему походів як постійний вид діяльності радянського ВМФ в мирний час для вирішення бойових завдань...», що й обумовило назву цієї діяльності – «бойова служба» [6, 153]. Бойова служба, за твердженням автора цієї праці, була «...комплексом активних систематичних дій різнорідних сил ВМФ у віддалених районах морів та океанів і біля свого узбережжя». Однак, як видно з наведеного вище, автор практично на одній сторінці, у сусідніх рядках, називає бойову службу спочатку формою застосування сил, а далі – «видом діяльності радянського ВМФ в мирний час» та «системою походів» надводних кораблів і підводних човнів.

У енциклопедичному виданні «Военно-морской словарь», яке було останнім й найбільш системним виданням за часів СРСР у галузі військово-морської справи, наведено таке визначення бойової служби: «Бойова служба – сукупність заходів та дій, що здійснюються командуванням, штабами та силами флоту у мирний час за єдиним замислом і планом з метою запобігти раптовому нападу агресора, максимально послабити або зірвати удари його ВМС, підтримати високу бойову готовність об'єднань, з'єднань, кораблів і частин для вирішення поставлених перед ними завдань». Окрім того, у цьому джерелі зазначається: «Не-

сення бойової служби передбачає тривале перебування визначеної кількості надводних кораблів та підводних човнів у різних районах океанів (морів), а також перебування частини сил у бойовому чергуванні у пунктах базування (на аеродромах) у встановленій готовності до виходу (вильоту). Бойова служба здійснюється у суворій відповідності з нормами міжнародного права». Також у праці наведено визначення термінів «бойове патрулювання» (підводних човнів) та «патрулювання». У іншому виданні наводиться визначення терміну «бойове патрулювання», під яким розуміється спосіб дій підводних човнів.

Найбільш масштабно, як відомо, питання бойової служби ВМФ СРСР (а у подальшому – ВМФ РФ) розглядалися фахівцями провідного навчального закладу військово-морського флоту – Військово-морської академії ім. М. Г. Кузнецова. Проте у праці «Основи военно-морской науки: Военно-теоретический труд», що підготовлена до друку фахівцями зазначеного закладу, для означення поняття «бойова служба» використовуються такі терміни, як «форма» та «спосіб». Також зазначається, що бойова служба є застосуванням сил ВМФ у мирний час та «...способом оперативного застосування сил ВМФ і вищою формою підтримання їх бойової готовності у мирний час». В теорії оперативного мистецтва ВМФ міститься розділ «Оперативне застосування сил і військ ВМФ у мирний час», у якому розглядаються питання «...розроблення організації, форм і способів підготовки і несення бойової служби...» [7, 341].

У словнику сучасного військово-морського мистецтва, що розроблений фахівцями тієї ж Військово-морської академії ім. М. Г. Кузнецова у 2003р., вказується, що бойова служба ВМФ є «...основною формою повсякденної оперативної діяльності сил флотів у мирний час, що слугує одночасно й способом підтримання визначеної їх частини у вищому ступені готовності до виконання основних завдань збройної бороть-

би на океанських ТВД з початком війни» [4, 623]. Нижче у цій праці подано таке визначення: «Бойова служба ВМФ є комплексом заходів та дій, що здійснюються командуванням, штабами та силами флотів на океанських ТВД і у морських зонах безперервно у мирний час за єдиним замислом і планом з метою попередження раптовості нападу противника та послаблення його перших ударів з океанських і морських напрямів, підтримання високої бойової готовності до виконання завдань перших операцій і бойових дій флотів початкового періоду війни, а також для забезпечення інтересів держави та її союзників у важливих районах Світового океану» [4, 623]. Слід також зазначити, що у документі «Основи політики Російської Федерації в галузі військово-морської діяльності на період до 2010 року», який затверджений Президентом РФ 4 березня 2000 року, визначено: «В мирний час основними формами бойового застосування ВМФ є бойова служба, бойове чергування, виконання окремих і спеціальних завдань» [4, 508]. Таким чином, означення у цьому нормативно-правовому акті РФ бойової служби як «форми застосування» ВМФ засвідчує про закріплення на офіційному рівні такого підходу до бойової служби.

Окрім того, з аналізу наведених визначень витікає, що під терміном «бойова служба» слід розрізняти його вузьке значення, що вживається відносно окремих кораблів, частин чи груп (угруповань), та широке значення, за якого бойова служба виступає як узагальнена форма застосування усіх визначених сил флоту.

За поглядами вітчизняних фахівців, бойова служба є формою застосування визначених сил у мирний час, що здійснюється за єдиним замислом та планом з метою забезпечення національних інтересів у визначених морських районах за межами України, у тому числі, на виконання міжнародних договорів. Окрім того, вважається, що до несення бойової служби, яке є виконанням бойового завдання, можуть за-

лучатися бойові кораблі та судна забезпечення, літальні апарати морської авіації, підрозділи морської піхоти, спеціального призначення та розвідки, а до основних завдань сил бойової служби можуть бути віднесені такі:

- захист судноплавства та районів виробничої діяльності на морі;
- протидія міжнародному тероризму, морському піратству, незаконним перевезенням зброї, боєприпасів, вибухових речовин, зброї масового ураження та засобів її доставки, радіоактивних і наркотичних засобів, а також інших незаконних вантажів й іншої незаконній діяльності на морі;
- ведення розвідки у визначених морських районах та ін.

В наведеному визначенні вітчизняних фахівців не означено, яка саме сукупність дій, а можливо, й заходів, становить зміст бойової служби. Також, на наш погляд, мета сформульована дуже широко («забезпечення національних інтересів у визначених морських районах за межами України»), адже спектр інтересів включає інтереси за різними сферами та, окрім того, термін «забезпечення» також є дуже широким. Більш коректним є вживання словосполучення «захист національних інтересів із застосуванням військової сили». Автор вважає, що найбільш досконалим визначенням «бойової служби» буде таке, яке буде прийнятним з точки зору повноти охоплення сутності такої діяльності, буде забезпечено відсутність подвійного розуміння, тавтології, буде забезпечено універсальність з точки зору визначення тих сил, залучення яких передбачається до бойової служби.

Ключовими ознаками для визначення основних складових даного терміну є:

- застосування сил здійснюється у мирний час;
- застосування сил здійснюється за межами України (тобто, за межами внутрішніх вод і територіального моря України);
- застосування сил здійснюється за єдиним замислом та планом, тобто взаємо-

узгоджено та взаємопов'язано, для виконання певних, чітко визначених завдань;

- застосування сил здійснюється для виконання завдань, якими досягаються політичні, економічні, воєнно-політичні і воєнностратегічні цілі, воєнно-економічні (воєннотехнічні), гуманітарні, пошуково-рятувальні, дослідницькі та інші цілі, а отже, перелічувати усіх їх у визначенні недоцільно.

На наш погляд, необов'язковим є вказування у визначенні того, що бойова служба здійснюється тривало, адже виконання завдань бойової служби може бути й короткотривалим. Недоцільним є також вказування, що бойова служба є «сукупністю заходів». На наше переконання, завжди існує діяльність посадових осіб, органів управління із забезпечення управління та всебічного забезпечення виконання завдань бойової служби, тому вказувати їх не має потреби. Основним є словосполучення «сукупність дій сил». Необхідно передбачати, що дії сил бойової служби можуть відбуватись спільно з підрозділами інших видів ЗС, інших відомств та держав.

За підсумками проведеного аналізу, є доцільним під терміном «бойова служба» розуміти форму застосування сил (військ) ВМС, сукупність взаємопов'язаних та взаємоузгоджених дій військових частин та підрозділів ВМС, їх груп та угруповань, що здійснюються самостійно або у взаємодії з підрозділами інших видів ЗС, відомств та держав, у мирний час за межами держави за єдиним замислом та планом для виконання визначених бойових завдань в інтересах ведення розвідки, забезпечення військово-морської присутності, завчасного й випереджувального розгортання сил у визначені райони, протидії незаконній (терористичній, піратській, контрабандистській та іншій) діяльності, а також досягнення політичних, економічних, гуманітарних, дослідницьких й інших цілей для захисту і просування національних інтересів на морі.

Аналіз досвіду виконання завдань у формі бойової служби та праць іноземних

і вітчизняних фахівців дозволив визначити класифікаційні ознаки, за якими можна виокремлювати різновиди бойової служби та дати таку їх класифікацію:

- за загальною метою застосування поділяються на такі: з політичною метою; з метою захисту економічної діяльності; з воєнно-політичною та воєнно-стратегічною метою; з військовою метою (виконання завдань в інтересах підготовки та дій сил, військ); з військово-економічною (військово-технічною) метою; з гуманітарною метою; з метою пошуку і рятування на морі; з метою проведення та забезпечення досліджень;

- за рівнем завдань, що виконуються: тактичного, оперативного, та стратегічного рівнів;

- за кількістю завдань, до виконання яких залучаються сили: одноцільові, багатоцільові (комплексні);

- за просторовими показниками дій сил: у одному визначеному районі моря; у декількох районах чи у межах певного моря; в багатьох районах двох і більше морів (районах океану або океанів);

- за кількістю сил, що залучаються для виконання завдань: поодинокими кораблями, літаками, підрозділами; у складі груп (загонів); у складі угруповань сил;

- за видом фізичного середовища, у якому виконуються завдання бойової служби та родами сил, що залучаються: у підводному середовищі (застосуванням підводних сил); на поверхні води (застосуванням надводних сил) з використанням повітряного простору (застосуванням авіації); з використанням декількох сфер (застосуванням підводних і надводних сил; застосуванням надводних сил і авіації; застосуванням підводних, надводних сил і авіації та ін.);

- за належністю військових частин і підрозділів, які залучаються до бойової служби, до родів сил та видів Збройних Сил поділяються на такі, що ведуться: однорідними групами (угрупованнями); різнорідними групами (угрупованнями); міжвидовими групами (угрупованнями).

- за охопленням районів, у яких здійснюється нейтралізація (локалізація) певної загрози: поодинокого спрямування; вибіркового впливу; всеохоплюючі;

- за часовими показниками виконання (термінами і тривалістю дій): на завчасно визначений (встановлений) термін; на час, потрібний для виконання певного завдання (виявлення виходу з баз конкретних сил противника чи їх підхід до певних рубежів чи районів, на час виконання пошуково-рятувальних операцій і т.п.).

Окрім того, з огляду на сучасний досвід застосування кораблів та підрозділів ВМС ЗС України й інших держав в антитерористичних, антипіратських та інших операціях мирного часу, до цієї класифікації слід додати (за ознакою, що стосується належності військових частин і підрозділів, які залучаються до бойової служби, до родів сил та видів Збройних Сил) різновиди бойової служби, до здійснення якої залучаються підрозділи від інших відомств та держав. За такою ознакою бойові служби додатково поділяються на такі, що ведуться міжвідомчими групами (угрупованнями) та багатонаціональними групами (угрупованнями) сил.

Аналіз досвіду застосування сил флотів у «холодній війні» дозволяє визначити такі основні тенденції розвитку бойової служби:

- перехід від застосування поодиноких кораблів (літальних апаратів) до їх груп та угруповань;

- перехід від застосування тимчасових формувань до постійно розгорнутих формувань (визначають постійний кількісний склад та постійний орган управління, зміни у складі сил здійснюються на ротаційній основі);

- перехід від виконання окремих завдань до комплексного застосування сил з виконанням низки взаємопов'язаних завдань;

- розширення цілей застосування сил з урахуванням змін у глобальних викликах і загрозах, зокрема, застосування сил для боротьби з міжнародним тероризмом, піратством на морі та ін.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, необхідно зазначити, що аналіз досвіду застосування сил флотів у «холодній війні», розвитку форм їх застосування, зокрема, й такої форми, як «бойова служба», дозволив визначити висновки і уроки в інтересах розвитку сучасного українського військово-морського мистецтва. До основних висновків, за підсумками цього дослідження, слід зарахувати такі:

1. Аналіз досвіду застосування сил флотів у «холодній війні» засвідчив, що однією з найбільш поширених та використовуваних форм застосування військових частин та угруповань сил ВМФ СРСР, починаючи з 1960-х років, була бойова служба. На підставі аналізу низки джерел визначено, що її появу і завершення впровадження у повсякденну діяльність флотів ВМФ СРСР відносять до 1964 року, коли значні за складом сили флотів почали систематично й на постійній основі використовуватись для виконання певних бойових завдань у районах, значно віддалених від пунктів постійного базування. Про це також побічно свідчить створення відповідних органів управління бойовою службою (групи бойової служби) у Головному штабі ВМФ СРСР та створення постійно діючих формувань (оперативних ескадр) на найбільш важливих морських театрах воєнних дій.

2. На підставі проведеного аналізу визначено, що сили бойової служби у ході «холодної війни» застосовувались для досягнення різноманітних цілей, які можна розподілити за такими основними їх групами (видами): політичні, економічні, воєнно-політичні, воєнно-стратегічні, власне військові, військово-економічні, гуманітарні, пошуково-рятувальні, дослідницькі. Досягнення цілей за кожною з груп передбачало виконання відповідних бойових завдань з використанням доцільних способів дій сил.

3. До основних висновків з аналізу проблем в організації і виконанні завдань бойової служби слід віднести такі. По-перше, необхідно завчасно визначати доцільну,

економічно виправдану організацію базування сил, їх матеріально-технічного забезпечення, використання ресурсу озброєння і техніки з урахуванням зносу. По-друге, потрібно визначати доцільні терміни та частоту залучення сил до виконання завдань бойової служби з урахуванням життєвого циклу і строку служби конкретного проекту корабля й інших зразків озброєння, а також забезпечувати збалансування термінів перебування на бойовій службі, підготовки до неї і післяпоходового відновлення. По-третє, для ефективної підготовки й застосування сил бойової служби необхідно здійснювати прогнозування можливих районів та термінів виникнення кризових ситуацій, які потребуватимуть міжнародного втручання та залучення сил національного флоту до відповідних міжнародних операцій. Це дасть змогу закласти більш обґрунтовані показники можливостей, складу та порядку застосування сил у мирний час, кількісні потреби у тих чи інших силах, зразках озброєння і військової техніки. По-четверте, на підставі існуючого досвіду залучення сил вітчизняного флоту, до виконання завдань бойової служби потрібно визначати прогнозні показники з використання сил для їх подальшого врахування під час довгострокового та середньострокового планування розвитку ВМС ЗС України.

4. У ході розгляду існуючих підходів до визначення терміну «бойова служба», було проаналізовано досвід застосування сил флотів та було запропоновано низку ключових ознак для визначення основних складових даного терміну. На підставі докладного аналізу визначень терміну «бойова служба», наведених у працях вітчизняних та іноземних фахівців і в керівних документах, було запропоновано нове визначення терміну. Під бойовою службою як формою застосування військово-морських сил пропонується розуміти сукупність взаємопов'язаних та взаємоузгоджених дій військових частин та підрозділів військово-морських сил, їх груп та угруповань, що здійснюються

самостійно або у взаємодії з підрозділами інших видів збройних сил, відомств та держав, у мирний час за межами держави за єдиним замислом та планом для виконання визначених бойових завдань в інтересах ведення розвідки, забезпечення військово-морської присутності, завчасного й випереджувального розгортання сил у визначені райони, протидії незаконній (терористичній, піратській, контрабандистській та іншій) діяльності, а також досягнення політичних, економічних, гуманітарних, дослідницьких й інших цілей для захисту і просування національних інтересів на морі. Таке визначення більш повно і конкретно охоплює можливі цілі і завдання застосування сил бойової служби.

5. З використанням результатів аналізу досвіду виконання завдань у формі бойової служби у даній роботі визначено основні класифікаційні ознаки, за якими можна виокремлювати різновиди бойової служби, та подано варіант їх класифікації. Наявність такої класифікації дозволяє більш повно і точно характеризувати різновиди бойової служби та більш докладно досліджувати особливості ведення тієї чи іншої бойової служби, конкретно формулювати особливості виконання завдань бойової служби кожного з її різновидів.

6. За підсумками проведеного дослідження, були визначені основні тенденції розвитку бойової служби, до яких, перш за все, слід віднести: розширення цілей застосування сил з урахуванням змін у глобальних викликах і загрозах, перехід від застосування поодиноких кораблів (літальних апаратів) до їх груп та угруповань, від тимчасових формувань – до постійно розгорнутих сил, від виконання окремих завдань – до комплексного застосування сил з виконанням низки взаємопов'язаних завдань бойової служби.

Зазначені вище висновки, за поглядом автора, можуть бути використані під час аналізу уже здійснених бойових служб та розроблення заходів підготовки до виконання завдань бойової служби військовими частинами та підрозділами ВМС ЗС України.

Перспективами подальших досліджень досвіду застосування сил флотів у «холодній війні», зокрема, й форм їх застосування, є проведення більш повного і докладного аналізу особливостей виконання завдань бойової служби та відповідних способів дій сил, що дозволить опрацювати відповідні рекомендації для удосконалення порядку підготовки і застосування військових частин і підрозділів ВМС ЗС України для захисту національних інтересів на морі у мирний час.

ДЖЕРЕЛА

1. Военно-морской словарь / Гл. ред. В.Н. Чернавин. – М. Воениздат, 1990. – 511с.
2. Военный энциклопедический словарь / Пред. Гл. ред. комисси С. Ф.Ахромеев. – М.: Воениздат, 1986. – 864 с.
3. Горшков С. Г. Морская мощь государства. Изд. 2-е, доп. – М.: Воениздат, 1979. – 416 с.
4. Доценко В. Д., Доценко А. А., Миронов В. Ф. Военно-морская стратегия России. – М.: Эксмо, 2005. – 832 с.
5. Капитанец И. М. Сильный флот – сильная Россия. – М.: Вече, 2006. – 336 с.
6. Костев Г. Г. Военно-морской флот Советского Союза и России. 1945-2000. – М.: «Петергоф Принт», 2004. – 712 с.
7. Основы военно-морской науки: Военно-теоретический труд // Куроедов В. И., Гареев М. А., Московенко М. В., Рудометкин А. П и др./ Глав ред. В. И. Куроедов. – М.: Воениздат, 2008. – 768.
8. Чалий І. М. Застосування морського угруповання сил при врегулюванні збройного конфлікту (за досвідом локальних війн кінця ХХ сторіччя) // Морська держава. – 2004. – № 4. – С. 20-25

9. Чорноморський флот Росії: історический очерк / Осякин В. И., Муравьев А. В., Горбачев С. П., Морозов Г.С. и др. / Под ред. В. П. Комоедова. – Симферополь: Таврида, 2002. – 464 с.

10. Яким'як С. В. Можливі форми і способи застосування Військово-Морських Сил Збройних Сил України в міжнародних миротворчих операціях / Руснак. І. С., Кохно В. Д. Міжнародна миротворча діяльність у системі забезпечення національної безпеки України: Монографія – Київ: Національна академія оборони України, 2007. – 204 с. (С. 153-155).

11. Яким'як С. В. Уроки з досвіду співробітництва Військово-Морських Сил Збройних Сил України та ВМС країн-членів НАТО // Воєнна історія. – 2008 - № 1-2 (38). – С. 18-21.